

Vluchtelingen uit Duitsland in de Limburgse grensstreek

Inleiding

Vanaf 1933 kwamen grote aantallen Joden uit Duitsland in Limburg over de grens. In totaal kwamen tussen 1933 en 1940 ongeveer 40.000 Joden uit Duitsland naar Nederland. Een groot deel van hen passeerde de grens illegaal. Daarnaast werden er duizenden bij de grens of na arrestatie in het binnenland teruggestuurd als 'ongewenste vreemdeling'. Volgens een ruwe schatting passeerden ongeveer 15.000 Joden de grens tussen Duitsland en Limburg. In 1933 waren dat vooral Poolse Joden. Later kwamen velen uit de Duitse grensstreek: in Venlo uit Krefeld en Mönchengladbach, in Roermond en Amby uit Düsseldorf en in Kerkrade, Heerlen en Maastricht uit Keulen en Aken. Na de *Anschluss* van Oostenrijk in 1938 arriveerde een groot aantal mensen uit Wenen. Van de 40.000 Joodse immigranten reisden duizenden door naar Engeland, Amerika of Palestina; bijna 25.000 bleven in Nederland. Van de 15.000 die de Limburgse grens passeerden, vertrok de overgrote meerderheid naar het westen van Nederland of naar het buitenland. Zevenhonderd bleven wonen in Limburg.

De meeste Joden kwamen aan in 1933, na de *Machtübernahme* van Hitler en in de laatste maanden van 1938, na de *Reichskristallnacht*. In 1933 waren het 'immigranten', mensen die zich in Duitsland niet meer thuis voelden of niet meer de kost konden verdienen. Na november 1938 waren het vluchtelingen, wier leven werd bedreigd. Hun komst had grote betekenis voor de Limburgse Joodse gemeenschap. Na een demografische neergang van drie generaties groeide de vergrijsde Joodse gemeenschap tot een omvang die zij nooit eerder in de geschiedenis had bereikt. Tussen 1933 en 1940 nam het aantal Joden in Limburg toe van 800 naar 1450. Tijdens de oorlog bezaten in Limburg iets minder dan de helft (48 procent) van de joden de Nederlandse nationaliteit en 12 procent de Poolse. 39 Procent was voorheen Duits, nu stateloos.

De meeste nieuwkomers pasten zich snel en doeltreffend aan. Zij maakten al gauw deel uit van de Limburgse en de Joodse samenleving. Voor het Joodse religieuze en culturele leven waren zij eveneens een stimulans. De komst van legale Joodse immigranten betekende geen extra kosten voor de Nederlandse samenleving. Niet alleen werden de kosten voor de opvang vrijwel geheel gedragen door de vluchtelingen zelf en door hun familie en relaties in Nederland, maar ook waren de legale Duitse immigranten vaak kapitaalkrachtig; hun economisch potentieel zorgde juist voor een belangrijke impuls voor de lokale economie: sommige nieuwkomers stichtten grote bedrijven, vooral in de confectie-industrie. In Venlo hadden in 1939 de autochtone Joden 21 bedrijven en gaven zij werk aan 212 mensen. 22 bedrijven van Joodse immigranten zorgden voor werk voor 461 mensen.

Antisemitisme op religieuze en economische gronden had ook in Limburg eeuwenlang een rol gespeeld in het maatschappelijk debat. Nog in de Twintigste Eeuw was voor veel Limburgers de Jood de 'Ander': zij definieerden hun eigen (katholieke) identiteit door zich af te zetten tegen de Jood. Soms werd antisemitisme gezien als een fatsoenlijke mening: mensen durfden er openlijk voor uit te komen. Joden hadden immers Christus vermoord en het waren – dat was algemeen bekend – onbetrouwbare woekeraars en parasieten. Dit 'anti-judaïsme' zou als reactie op de vervolgingen in Duitsland en door de komst van Joodse vluchtelingen in Limburg grotendeels veranderen in sympathie en empathie. Grotendeels, maar niet volledig en vaak langs een moeizame weg.

Nederlands vluchtelingenbeleid

Vóór 1934 werden door de Nederlandse regering nog weinig beperkingen opgelegd aan Joodse immigranten. Echter vooral katholieke politici wezen op de nadelen die verbonden waren aan de toelating van als 'economische vluchtelingen' beschouwde joden. Zij zouden een bedreiging vormen voor de Nederlandse economie. Hun 'Oost-Europese mentaliteit' werd gezien als een gevaar voor de Nederlandse samenleving. Bovendien vreesden politici voor 'linkse agitatie' door Joodse

immigranten, van wie er velen een socialistische overtuiging aanhingen. Dat zou kunnen leiden tot diplomatieke moeilijkheden met het bevriende buurland Duitsland. Ook zou een toename van het aantal Joodse vreemdelingen gemakkelijk kunnen leiden tot een opleving van antisemitisme in Nederland. Veel immigranten kwamen via Limburg het land binnen; daarom werd er vooral uit de Limburgse grensstreek druk uitgeoefend op de regering om de vluchtelingenstroom te stoppen.

Onder druk van dergelijke signalen legde de Nederlandse regering beperkingen op aan de toelating van Joden. In mei 1934 besloot zij de grenzen grotendeels te sluiten: Joden moesten aan de grens worden geweerd, tenzij zij voldoende middelen van bestaan hadden of wanneer aannemelijk kon worden gemaakt dat terugkeer naar Duitsland lijfsgevaar voor de betrokkene zou betekenen. Door deze maatregelen daalde het aantal Joodse immigranten drastisch.

De richtlijnen van de regering lieten ruimte voor verschillende interpretaties. Het beleid verschilde dan ook per gemeente. Gennep, Venlo, Amby en Heer hanteerden een soepel toelatingsbeleid. De burgemeester van Gennep, J.P.D. van Banning, kreeg zelfs een berisping van de Procureur-Generaal, omdat hij de toelatingsregels voor Joden te soepel hanteerde. In het kleine dorp Amby gaf burgemeester M. Hermens aan 117 Joodse immigranten, merendeels uit Hamborn bij Düsseldorf, die zich als groep in het dorp hadden gemeld, toestemming om zich te vestigen. Aan de andere kant werden sommige gemeentebesturen gekapitteld omdat zij te voortvarend waren bij het uitzetten van Joodse vluchtelingen. De Limburgse Commissaris van de Koningin, mr. dr. W. van Sonsbeeck, meldde aan de burgemeesters, dat 'uitzetting van behoeftige gezinnen zonder ondersteuning van Nederlandse kant getuigde van een 'hardheid [...] welke de Regeering nadrukkelijk wenscht te zien vermeden'.

Binnenkomende Joden werden vooral getoetst op hun economische zelfredzaamheid en op de kans dat zij op de arbeidsmarkt met Nederlanders zouden concurreren. In 1935 verzochten twee jonge Duitse Joden, Walter Schoemann en Berthold Seiferheld, aan de burgemeester van Simpelveld om in het dorp een wijnhandel te mogen beginnen. Beiden beschikten over een geldig paspoort, maar niet over een visum. De burgemeester wees het verzoek af als een 'gevaar voor de Nederlandse arbeidsmarkt.'

De grens stond dus op een kier. Een toezegging dat een derde land bereid was de vluchteling op te nemen, kon helpen. Samuel Marx uit Kerkrade legde in november 1938 het astronomisch grote bedrag van 65.000 gulden op tafel bij de Nederlandse Consul in Utah (USA). Hij garandeerde daarmee de kosten van levensonderhoud van de vijf leden van het bevriende gezin Ottenheimer. De Consul verzocht toen aan de burgemeester van Kerkrade het gezin tijdelijk in zijn gemeente op te nemen, in afwachting van hun doorreis naar Amerika.

Vaak kwamen Joden langs illegale weg het land binnen. Bij Nieuwenhagen werden twaalf Joden gearresteerd die 'aan de aandacht der grensbewaking waren ontsnapt.' Acht anderen waren dezelfde dag door Duitse douanebeambten aangehouden. De Inspecteur van de Marechaussee in Venlo bond de grensbewakingseenheden op het hart dat zij moesten voorkomen dat Joden zonder kapitaal of middelen van bestaan het land zouden binnenkomen. Ook waarschuwde hij voor vluchtelingen die probeerden de grens over te komen onder het valse voorwendsel dat zij op familiebezoek naar Nederland kwamen. Een deel van de aangehouden Joden werd enkele dagen ingesloten in het Huis van Bewaring, vooral als zij 'recidivisten' waren.

De *Reichskristallnacht* van 9 en 10 november 1938 leidde tot grote veranderingen in de publieke opinie. Veel mensen begrepen toen hoe slecht de Joden in Duitsland werden behandeld. Veel Duitse Joden vluchtten in paniek het land uit. In de maanden november 1938 tot maart 1939 probeerden honderden Joden illegaal Nederland binnen te komen. Als zij werden gearresteerd, volgde meestal uitzetting. Zo werd een groep van elf uit Wenen afkomstige personen, waaronder kinderen, aangehouden op 22 november 1938 en drie dagen later uitgezet naar Duitsland.

Ook in Limburg beschouwden steeds meer mensen het strenge vreemdelingenbeleid als inhumaan. De oppermachtige Katholieke Kerk in Limburg veranderde langzaam, maar beslissend, haar opvattingen. Tot in de jaren dertig heerste bij bisschoppen, priesters en gelovigen een anti-judaïstische, soms uitgesproken antisemitische stemming. Die maakte vanaf eind 1938 plaats voor meer empathie voor vervolgte Joden, waardoor Limburgse katholieken meer geneigd waren Joodse vluchtelingen te helpen. Kleine en grote hulpacties kwamen van de grond. Meer mensen waren ook bereid om Joden illegaal de grens over te helpen.

Protesten van burgers, de pers en sommige politici hadden invloed op de Nederlandse regering. Die versoepelde de toelatingseisen. Zij gaf in maart 1939 toestemming om in 'noodgevallen' Joden toe te laten. Dit bericht bereikte Duitsland en er gingen geruchten in de Duitse grensstreek als zou de Nederlandse grens weer open zijn voor vluchtelingen. Honderden Joden begaven zich naar de grenskantoren, waar zij stuitten op een met spoed uitgebreide Nederlandse grensbewaking. Er speelden zich hartverscheurende taferelen af in Venlo, Kerkrade en Vaals, toen de Nederlandse Marechaussee de Joden weer terugstuurde. Bij Nederlandse consulaten in Duitsland vroegen 50.000 Joden asiel aan. Anderen richtten zich tot het Nederlandse Comité Joodsche Vluchtelingen met een verzoek om hulp bij immigratie. Er werden uiteindelijk ruim 8.000 vluchtelingen toegelaten. Men maakte kans te worden toegelaten als men hier familie had, als men kon aantonen dat er onmiddellijk levensgevaar was en als men beschikte over een doorreisvisum voor een ander land. Voor alleenstaande kinderen bestond een speciale regeling. De regering verzocht grensgemeenten om na te denken over de inrichting van opvangverblijven voor vluchtelingen. De gemeente Wijlre bijvoorbeeld bood de loods van de Coöperatieve Fruitveiling nabij het station aan voor dit doel. Slechts weinigen werden na maart 1939 nog teruggestuurd naar Duitsland; de meesten waren nog in Limburg toen op 10 mei 1940 de Duitsers binnenvielen. Ten tijde van de Duitse inval verbleven er in Nederland meer dan 20.000 Joodse immigranten en vluchtelingen. De meesten waren doorgereisd naar Amsterdam. In Limburg hadden 700 Joden een woonplaats gevonden.

Hulp aan Joodse vluchtelingen

Joden die uit Duitsland naar Limburg wilden komen, hadden in minstens drie situaties hulp van Limburgers nodig. Als zij geen geldige papieren bezaten, behoefden zij hulp om 'illegaal' de grens te passeren. Eenmaal in Limburg was hulp, begeleiding en ondersteuning nodig om hier te kunnen leven en functioneren. En na de Duitse inval waren ook vluchtelingen slachtoffers van de Jodenvervolgving en konden zij alleen overleven door onder te duiken met de hulp van niet-Joodse medemensen.

Drie soorten hulp, waartussen in Limburg steeds vloeiende overgangen bestonden. Bij het illegaal binnenkomen van Limburg werd vaak hulp geboden door Limburgse Joden. Daarnaast kregen de vluchtelingen hulp van 'mensensmokkelaars' uit de onmiddellijke omgeving van de grens. In de laatstgenoemde categorie bevonden zich ook mensen die hielpen om er geld aan te verdienen. Sommigen schrokken er niet voor terug om Joden te verraden.

De begeleiding en ondersteuning van vluchtelingen in Limburg lag opnieuw in handen van Limburgse Joden en soms ook leden van de kleine Gereformeerde Kerken. Vaak waren dat dezelfde mensen die eerder illegalen hadden geholpen om over de grens te komen. En het waren opnieuw Limburgse gereformeerden in Maastricht en Heerlen die vooraan stonden om hun beschermelingen een onderduikadres te bezorgen. Pas vanaf 1943 ging zich hiervoor ook een groot aantal katholieke Limburgers inzetten.

Hulp bij illegale immigratie

Mensen uit de grensstreek – Joden zowel als niet-Joden – hielpen vluchtelingen om illegaal het land binnen te komen. In Roermond waren het vooral Joodse inwoners die zich hiervoor inspanden. Sally Goudsmit, één der initiatiefnemers van een Joods hulpcomité, hielp ook illegale vluchtelingen over

de grens. Sommige Joden probeerden Nederland binnen te komen onder 'valse voorwendsels' en Goudsmit bood daar hulp bij. Ernest Heijmann verzocht via de Consul-Generaal van Nederland te Parijs om zijn vakantie te mogen doorbrengen bij zijn ouders in Nederland. Als referentieadres had hij 'de heer Goudsmit, Brugstraat 4 te Roermond' opgegeven. Het verzoek werd afgewezen, omdat 'gevaar voor vestiging niet [zou zijn] uitgesloten'. De Commissaris van Politie te Roermond merkte op dat 'bedoelde Goudsmit bij mij bekendstaat als iemand die aan Joodsche vreemdelingen -\823hulp verleent om hier te lande clandestien binnen te komen'. In een brief aan de Procureur-Generaal van Politie omschreef hij Goudsmit als een persoon die meerdere malen Duitsche Joodsche vluchtelingen, welke illegaal, soms zonder geldige papieren bij Vlodrop en omgeving de Nederlandsche grens waren gepasseerd, bij zich heeft opgenomen en hulp heeft verleend om naar België uit te wijken. Vaak stond Goudsmit persoonlijk borg voor het onderhoud van de vluchtelingen. Soms overtuigde dat de Nederlandse autoriteiten, want Goudsmit was een bemiddeld man.

De Joodse slager Walter Keller uit Kerkrade, die de Duitse nationaliteit had, werd betrapt op illegaal over de grens helpen van Joden. Hij kreeg het verbod om zich nog langer in de grensstreek op te houden. Daaronder viel zijn woonplaats Kerkrade. Zijn vrouw zette de slagerswinkel voort. Pas een half jaar later mocht Keller naar Kerkrade terugkeren, nadat hij 'beterschap' had beloofd.

In veel gevallen hielpen grensbewoners de illegale vluchtelingen verder naar België. Marktkoopman Ernst Isaack uit Maastricht, zelf een Duitse Jood, deed dat op grote schaal. Hij en zijn vrouw ontvingen dankbrieven van mensen die door hun hulp veilig Antwerpen hadden bereikt. Isaack werd door de Maastrichtse politie aangehouden toen hij de Duitse vluchteling Wigdor Szac in Canne over de Belgische grens wilde helpen. Szac werd aan de Duitsers overgedragen. Isaack, ofschoon zelf beschouwd als ongewenste vreemdeling, mocht in Nederland blijven. Dat redde zijn leven uiteindelijk niet: hij en zijn vrouw werden op 30 augustus 1942 in Auschwitz vergast.

In 1939 arresteerde de Belgische douane Albert Löwenstein, een Duitse Jood, aan de grens bij Maaseik. Löwenstein had twee keer in een Duits concentratiekamp gezeten. Hij had een bewijs van Nederlanderschap bij zich dat toebehoorde aan een Roermondse jongeman, Willem Drent. Deze bleek tegen betaling van tien gulden het zijne te hebben afgestaan aan Josef Beretz, een Jood uit Roermond. Drent had vervolgens aangifte gedaan van 'verlies' van zijn document. Cesar Hiegentlich, een andere Joodse inwoner van Roermond, ontving vluchtelingen in het kantoor achter zijn winkel aan de Markt. Hij bemiddelde in onderdak en valse documenten en functioneerde zodanig als een illegale reisagent.

Ook niet-Joodse bewoners van de grensstreek hielpen Duitse Joden illegaal over de grens. Wilhelm Cammans uit Venlo moest zijn activiteiten in de jaren dertig met zijn leven bekopen. Deze schoenmaker was getrouwd met een Joodse vrouw. Hij was in Krefeld geboren, kwam in de jaren twintig naar Nederland, en liet zich tot Nederlander naturaliseren. Enkele Joodse familieleden konden met zijn hulp vluchten naar Nederland. Met hulp van de politie van Venlo arresteerde de *Gestapo* hem in 1937 en hij werd ter dood veroordeeld. Op 26 april 1938 werd hij in een gevangenis in Berlijn onthoofd.

Twee inwoners van Klimmen brachten herhaaldelijk Joden illegaal over de Nederlandse grens. Zij liepen in april 1939 aan de Duitse kant van de grens in de armen van de *Gestapo*, die hen insloot in de gevangenis van Aken. Zij kwamen pas weer vrij, nadat de Nederlandse Marechaussee hen de toegang tot het grensgebied had ontzegd.

Voor grensbewoners kon het over de grens helpen van Joden een welkome bijverdienste zijn. In 1938 kwam de politie van Kerkrade bij een tramhalte op het spoor van een groepje Duitse vluchtelingen en een begeleider uit Kerkrade. Drie mannen, waaronder de Kerkradenaar, wisten te ontkomen, maar een Duits-Joodse vrouw, Pessel Isler, met haar driejarig kindje werden gearresteerd. Zij bleken illegaal over de grens te zijn gekomen, ze waren op weg naar Amsterdam. Na enig speurwerk

arresteerde de politie ook een (werkeloze) man uit Kerkrade, die verklaarde dat hij had beloofd deze Joden en ook andere, vanuit Keulen naar Amsterdam te brengen tegen een vergoeding van 75 gulden per persoon.

Ook taxichauffeurs hielpen soms Joden illegaal over de grens. Twee ondernemers uit Maastricht werden wegens dit vergrijp bestraft met het intrekken van hun taxivergunning. Taxichauffeur Johan Verhagen werd in november 1938 in Aken gearresteerd door de *Gestapo*, toen hij in het gezelschap was van een aantal Joodse vluchtelingen. Hij kreeg vijf maanden gevangenisstraf. In Nederland trok de Commissaris van Politie zijn taxivergunning in, maar stond wel toe dat het bedrijf op naam van zijn vrouw werd voortgezet. Zij werd echter ernstig gewaarschuwd niet de praktijken van haar man over te nemen. Toen een chauffeur van hetzelfde taxibedrijf vervolgens op 11 februari 1939 opnieuw werd betrapt met illegale Joden in de auto, werd de vergunning van het bedrijf definitief ingetrokken. Taxichauffeur Laurens Devies uit Geleen werd op 17 maart 1939 op de brug in Maastricht aangehouden met vier Joodse vluchtelingen in zijn auto. De vier hadden 2350 *Reichsmark* betaald voor hulp bij hun vlucht, waarbij drie keer van auto en chauffeur werd gewisseld en de grens bij Aken te voet werd overgestoken na een lange wandeling door greppels in een bosachtige omgeving. Devies bleek slechts de laatste schakel in het uitgebreide netwerk. De vier Joden werden een dag later weer over de Duitse grens gezet.

Er waren personen die veel geld verdienden aan hulp aan illegale vluchtelingen. Sommige wanhopige Joden betaalden tot duizend gulden per persoon. En niet zelden werden ze dan toch nog verraden. Een inwoner van Kerkrade, ontving van een Joods gezin uit Duitsland 1100 *Reichsmark* om hen naar Nederland te begeleiden. Vóór de grens vroeg hij aan de Joden om even te wachten, opdat hij het terrein kon gaan verkennen. Hij kwam echter niet terug en liet de vluchtelingen alleen achter. Een van hen, een vrouw, wist toch Kerkrade te bereiken. Zij werd daar aangehouden en maakte van de gelegenheid gebruik om een aanklacht in te dienen tegen de verrader wegens verduistering. Die werd gearresteerd. Hij bleek vaker Joden tegen hoge bedragen over de grens te hebben gesmokkeld. Een man uit Spekholzerheide kreeg het verzoek om tegen een forse betaling twee Joden over de grens te helpen. Een kennis uit Kerkrade bood aan de klus – ook tegen betaling uiteraard – van hem over te nemen. Hij inde zijn beloning, maar ging rechtstreeks naar de *Gestapo* in Herzogenrath, waar hij zijn ‘klanten’ verraadde.

Ondersteuning van Joodse immigranten

Van begin af aan was duidelijk dat de Nederlandse regering de Joodse vluchtelingen niet in materiële zin wilde helpen. Joodse vluchtelingen werden beschouwd als tijdelijke gasten, wachtend op terugkeer naar Duitsland of op doorreis naar een ander land. Daarom waren veel vluchtelingen aangewezen op ondersteuning door Nederlandse Joden. In Amsterdam werd het Comité Joodse Vluchtelingen (CJV) opgericht. Dit moest de Joodse vluchtelingen in Nederland opvangen en helpen, ook wanneer zij doorreizen naar ‘derde landen’. Het landelijk comité stimuleerde de oprichting van lokale ‘grenscomités’. Deze ontstonden onder meer in Gennep, Venlo, Roermond, Kerkrade, Heerlen en Maastricht. Deze plaatselijke groepen, die vaak bestonden uit mensen die ook Joden hielpen om illegaal over de grens te komen, zorgden dat vluchtelingen van primaire levensbehoeften werden voorzien. Bij asielaanvraag moesten zij verklaren dat zij in financieel opzicht niet ten laste van de Nederlandse staat zouden komen. Vaak stonden Nederlandse Joden financieel garant voor de kosten van hun levensonderhoud. Mensen die zich legaal mochten vestigen in Limburg, konden meestal rekenen op hulp van hun Limburgse familieleden, vrienden of zakenrelaties. Zij hadden doorgaans niet veel financiële hulp nodig, ook al omdat zij over het algemeen een economisch sterke groep vormden. Illegale vluchtelingen daarentegen waren vaak overhaast vertrokken en hadden daardoor al hun bezit verloren. Van hen konden velen geen werk vinden in Nederland. De vluchtelingencomités sprongen dan voor hen in de bres.

Na de *Kristallnacht* trok een toenemend aantal niet-Joodse Limburgers zich het lot van de vluchtelingen aan. Men realiseerde zich nu beter onder welke dramatische omstandigheden mensen Duitsland waren ontvlucht. In alle Limburgse gemeenten en ook elders in Nederland, werd op zaterdag 3 december 1938 een geldinzameling gehouden 'ten bate van Vervolgden terzake van Geloof en Ras'. Plaatselijke Kerken werkten hierbij samen met gemeentebesturen, het verenigingsleven, Joodse hulpcomités en jeugdverenigingen. Landelijk werd de actie begeleid door radio-uitzendingen.

Ook in lokale hulpacties speelden Joden een grote rol. Sally Goudsmit had in *Roermond* een hulpcomité opgericht. Dit hielp Joden niet alleen om de grens over te komen, maar ondersteunde hen ook op materieel gebied. In *Gennep* vormden de Joodse fabrikanten Kann en David een hulpcomité voor Joodse vluchtelingen. Behalve geldelijke ondersteuning kregen veel vluchtelingen een baan in hun manufacturenwerkplaatsen. In *Heerlen* ontstond een hulpcomité onder leiding van de textielondernemer Silvain Hertzdahl en zijn vriend Rudolf Horn. In *Maastricht* functioneerden twee hulpcomités. Het eerste was een Joods comité onder leiding van veehandelaar Jacob Kaufmann en advocaat Eduard von Geldern. De Joodse ondernemer Victor Hertzdahl schonk een groot bedrag en onderhield daarnaast nog twee gezinnen op eigen initiatief. Het tweede Maastrichtse comité was van gereformeerde oorsprong en werd geleid door Arie van Mansum, die later een pionier zou worden van een organisatie voor Joodse onderduikers.

In *Venlo* was al vroeg een Joods 'grenscomité'. De initiatiefnemers waren de voorzitter van de Joodse gemeente, fabrikant Philip Cohen, en zijn vriend, makelaar Alex Kosman. De leden van het comité vingen vluchtelingen op en boden hen de eerste financiële ondersteuning, voeding en onderdak. Enkele niet-Joodse artsen en tandartsen hadden zich bereid verklaard gratis medische zorg te verlenen aan vluchtelingen. Men probeerde zo snel mogelijk de vluchtelingen een baan te bezorgen. De inzet was om velen van hen op te leiden tot vaklieden voor de nieuw te stichten Joodse staat in Palestina. Belangrijker nog dan de financiële hulp was de morele steun: vluchtelingen moesten ervaren dat zij welkom waren in een stad waar zij zich thuis konden voelen. Er werd naar gestreefd om hen onder te brengen bij Joodse gezinnen. Medewerkers van het comité boden hulp bij het invullen van formulieren zoals aanvragen voor een tijdelijke verblijfsvergunning. Ook hielp men hen aan papieren, reisgeld of treinbiljetten voor doorreis naar het buitenland. Er werd ook een 'stationswacht' gevormd. Telkens wanneer er een trein uit Duitsland arriveerde, stond een medewerker op het perron, die door middel van een omhooggehouden papier te kennen gaf dat hij wilde helpen. Joden uit de stad droegen bij door middel van een maandelijks gif. Ook in Venlo werden sommige vluchtelingen, vooral Polen zonder geldig doorreisvisum, door de Nederlandse grensbewaking teruggestuurd. Wanneer echter een illegale vluchteling eenmaal door het hulpcomité in de stad was ondergebracht, kneep de Venlose politie doorgaans een oogje dicht. Vaak werden 'illegalen' dan door leden van het comité zo snel mogelijk verder het land in begeleid: waren zij eenmaal verder dan 15 kilometer van de grens verwijderd, dan mochten zij in Amsterdam asiel aanvragen. Het transport landinwaarts vond soms plaats met bestelauto's of in gesloten laadruimtes van vrachtwagens van Joodse marktkooplui.

Nederlands beleid vanaf november 1938

Na de *Reichskristallnacht* was het duidelijk dat voor alle Joden het leven in Duitsland onmogelijk werd. Vanaf april 1939 werden legale vluchtelingen, wanneer zij in Nederland geen familie of vrienden hadden die zich over hen wilden ontfermen, opgevangen in een groot aantal woonoord en kampen. Een gezamenlijke commissie van de regering en Joodse hulporganisaties trof voorbereidingen voor een groot kamp voor alle legale vluchtelingen, in Westerbork op de heide in Drenthe. De eerste bewoners kwamen daar aan op 9 oktober 1939. Bij de Duitse inval woonden er ongeveer 800.

Mensen die *illegaal* Nederland waren binnengekomen, moesten in principe worden uitgezet, maar dat was voorlopig niet mogelijk omdat zij dan direct gevaar zouden lopen. De mannen onder hen werden voorlopig opgesloten in door de Marechaussee bewaakte gevangenkampen. De vrouwen en kinderen mochten meestal in privé-onderkomens wonen, bij familie of bij andere joden. Het doel was op deze manier de illegalen beter te kunnen controleren, hen beschikbaar te houden voor uitwijzing en hen effectief te kunnen weren van de Nederlandse arbeidsmarkt. Bij goed gedrag werden illegale vluchtelingen in het algemeen na zes maanden gelegaliseerd en mochten zij – met hun gezin – verhuizen naar Westerbork. Een van de kampen voor illegale Joodse mannen kwam in november 1938 in een voormalige kweekschool bij het Heilig-Hartklooster van de Zusters Dominicanessen te Reuver bij Venlo. Hier werden 130 mannen opgesloten, terwijl hun vrouwen en kinderen elders onderdak vonden in Joodse gezinnen. Het Venlose hulpcomité betaalde de huur van het klooster in Reuver. Het verschafte ook hulpgoederen, kleren, sigaretten, snoepgoed en een beetje zakgeld aan de mannen. Het Joodse textielbedrijf Cardozo liet de mannen één voor één naar Venlo komen om een kostuum aan te meten. Ook werd hulp geboden bij het verkrijgen en invullen van papieren, die nodig waren voor een legaal verblijf in Nederland. In augustus 1939 werd het kamp in Reuver gesloten en verhuisden de gevangenen naar een gesloten kamp in Hoek van Holland.

Na de Duitse invasie

De bezetter haalde in mei 1940 de vluchtelingen in. In juli 1940 werd op last van het bezettingsbestuur door de Joodse kerkgenootschappen in Amsterdam een ‘Comité voor Steun aan in Nederland verblijvende Buitenlandsche Joden’ opgericht. De bezetter wenste dat de Joodse bevolking, en niet de Nederlandse samenleving als geheel, verantwoordelijk zou zijn voor de kosten van de vluchtelingen. Alle bestaande hulpcomités kwamen te ressorteren onder dit centrale Comité, dat financiële middelen kreeg uit een belasting op vermogen en inkomen, opgelegd aan alle Nederlandse Joden. Die belasting had geen wettelijke basis, maar het Comité oefende morele druk uit op de Joden: ‘Degene, die weigert bij te dragen, [...] maakt zich schuldig aan een grof verzuim jegens het Nederlandsche Jodendom.’ Lokale comités, en vooral hun niet-Joodse helpers, gingen in toenemende mate een rol spelen bij het zoeken naar onderduikmogelijkheden voor alle bedreigde Joden.

Conclusie

De Joodse bevolking in Limburg vormde vóór het begin van de Tweede Wereldoorlog een vergrijzende, maar goed geïntegreerde en redelijk welvarende gemeenschap. Joodse immigranten en vluchtelingen die tussen 1933 en 1940 vanuit Duitsland in Limburg aankwamen brachten grote veranderingen. Ofschoon ook in Limburg antidemocratische en fascistische stromingen veel aanhang hadden, leidde de komst van Joodse vluchtelingen niet tot een grote toename van antisemitisme. Dit wordt mede verklaard doordat de katholieke volkskerk meer empathie opbracht voor vervolgte Joden. Door de inzet van Limburgse Joodse gemeenschappen en de christelijke meerderheid samen, werden de nieuwkomers relatief gemakkelijk opgenomen in de Joodse en in de Limburgse samenleving. Ze werden geholpen door diverse Joodse hulpcomités en gesteund door een toenemend aantal niet-Joden. Integratie en hulp verhinderde niet dat ook in Limburg meer dan de helft van autochtone en buitenlandse Joden in de Shoah werd vermoord.